

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

**İlahiyat Fakültesi Mezunu Öğretmenlerin Bakış Açısından
Pandemi - Din İlişkisi***

The Relationship Between COVID-19 and Religion Through
The Eyes of Theologian Teachers

Yazar / Author

Hüsnü Ezber BODUR

Prof. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

hebodur@ksu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6512-1618>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 31/08/2021

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 18/10/2021

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2021

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 19 **Sayı/Issue:** 38 **Sayfa /Page:** 1-33.

Atıf/Citation: Bodur, Hüsnü Ezber. "İlahiyat Fakültesi Mezunu Öğretmenlerin Bakış Açısından Pandemi - Din İlişkisi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Aralık 2021), 1-33. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.989365>

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

---

* KSÜ, 24.08.2020 toplantı tarihli E.31591 sayılı raporla Etik Kurul İzni alınmıştır.

İlahiyat Fakültesi Mezunu Öğretmenlerin Bakış Açısından Pandemi - Din İlişkisi

Öz

Çin'in Wuhan şehrinde 2019 sonlarında ortaya çıkan kovid-19 adı verilen yeni tip virüs, neredeyse iki yıla yaklaşan bir zaman diliminde dünya gündeminin en temel konusu olmaya devam etmektedir. İlahiyat fakültesi mezunu öğretmenlerimizin koronavirüs hakkındaki bilgilerini ölçme ve öğrenciler üzerinde bir farkındalık oluşturma bağlamında 2020 mart ayında yarı yapılandırılmış kapsamda kalitatif veriye dayalı bir araştırma yapılmıştır. Bu makalede, bahsi geçen araştırmanın verilerine dayanarak ve ayrıca ilgili literatür taranmak suretiyle İlahiyat Fakültesi mezunu öğretmenlerimizin bakış açısıyla din ile kovid-19'un çeşitli yönleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Kovid-19'un dini hayat üzerindeki etkileri ve sonuçları bağlamında dini düşüncenin alacağı seyir anlaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bahse konu öğretmenlerimizin pandemi gibi felaketlerle ilgili bilgilerinde eksiklik olduğu ve bu konuda müfredat çerçevesinde yeni konuların ilave edilmesi gerekliliği görülmüştür. Ayrıca bu tür felaketlerin olumsuz sonuçlarından öğrencilerin etkilenmelerine engel olmak için pandemi teodisesinin felsefi, sosyolojik ve teolojik temelde ele alınması zarureti ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi teodisesi, Kovid-19 ve din, Eşitsizlik virüsü, İnfodemi, Dini-etik sermaye.

The Relationship Between COVID-19 and Religion Through The Eyes of Theologian Teachers

Abstract

The new type of virus called COVID-19, which emerged at the end of 2019 in Wuhan, China, continues to be the main topic of the world agenda in a time period of almost two years. A semi-structured qualitative data-based research was conducted in March 2020 in order to measure the knowledge of our faculty of theology graduate teachers about coronavirus and to raise awareness among

students. In this article, the relationship between religion and various aspects of COVID-19 was examined from the point of view of our theologian teachers, based on the data of the aforementioned research and also by reviewing the relevant literature. An attempt was made to understand the course of religious thought in the context of the effects and consequences of COVID-19 on religious life. As a result, it has been seen that our teachers have a lack of knowledge about disasters such as pandemics and it is necessary to add new subjects within the framework of the curriculum. In addition, in order to prevent students from being affected by the negative consequences of such disasters, it has become necessary to deal with the pandemic theodicy on a philosophical, sociological and theological basis.

Keywords: Pandemic theodicy, COVID-19 and Religion, virus of inequality, infodemic, religious-moral capital.

Giriş

Çin'in Wuhan şehrinde 2019 aralık ayında ilk kez görülen yeni tip koronavirüs neredeyse iki yıla yaklaşan bir zaman diliminde dünya gündeminin en temel konusu olmaya devam etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 mart 2020 yılında pandemi olarak ilan edilen ve kovid-19 adı verilen son derece tehlikeli ve öldürücü bu salgın hastalığın tüm dünyayı kaosa sürüklediği bir gerçektir. Yayılma hızı ve etkinliği bakımından tarihte eşi benzeri görülmemiş olan bu salgın hastalıkla mücadele etme konusunda tüm bilimsel alanlarda bir çalışma seferberliğinin başlamış olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Yayılmasına engel olmak için başta tıp ve sağlık bilimleri olmak üzere tüm bilimsel alanlarda yürütülen faaliyetlerle bu virüsün kontrol altına alınması amaçlanmaktadır. Etkileri ve sonuçları her alanda görülmeye devam eden kovid-19'un yayılışını önleme adına girişilen bilimsel faaliyetler kapsamında İngilizlerin hızlı makale (rapid article) adını verdikleri araştırma geleneğine uyararak DSÖ'nün 11mart 2020'de koronavirüsü pandemi olarak ilan etmesinden hemen sonra neredeyse tüm dünyada 'evde

kal' sloganıyla ifade edilen karantina, kapanma ve uzaktan eğitime geçilen bir dönemde KSÜ İlahiyat Fakültesi mezunu, İhl meslek dersleri ile din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olarak görev yapan öğretmenlerimizin aldıkları yüksek din eğitimi doğrultusunda, kovid-19 hakkındaki bilgileri çerçevesinde başta öğrenciler olmak üzere paydaşları arasında farkındalık oluşturmaları, en azından bu öldürücü virüsün yayılmasını engelleme adına kendi uzmanlık alanlarındaki bilgilerinin bir uygulanması amaçlanmıştır.¹ Daha doğrusu kovid-19'un çeşitli yönleriyle din arasındaki ilişkisinin incelenmesi ve bu virüsün dini düşünce ve hayat üzerindeki etkilerinin anlaşılması bağlamında bir değişime neden olup olmayacağı anlaşılmasına çalışılmıştır. Kovid-19'un teolojik yönlerinin incelenmesine yönelik olarak dini düşüncede ne gibi değişikliklere yol açacağı hakkında bir fikir elde edilmeye çalışılmıştır. Buna göre katılımcılara "Din dersi öğretmeni olarak kovid-19 salgınıyla ilgili neler biliyorsunuz? Sebepleri hakkında düşünceleriniz nelerdir?; Korona-virüs günleri sizde nasıl bir farkındalık oluşturdu?; Gelecekle ilgili düşünceleriniz nelerdi, düşüncelerinizde bir değişiklik meydana geldi mi?; Din ve bilim ilişkisini korona-virüs bağlamında nasıl ele alabilirsiniz?; Din dersi öğretmeni olarak öğrencilerinizin kaygılarını ve korkularını giderme adına nasıl bir yol izlersiniz?; Sekülerleşme ile birlikte manevi alanın zayıfladığı genellikle kabul edilir. Pandemi sonrası dönemde din dersi öğretmeni olarak sizce neler yapılmalıdır?" gibi ifadeler sunulmuştur.

Koronavirüsün neden olduğu bireysel ve toplumsal değişimlerle beraber hastalığa karşı kalınan çaresizlik durumu, insanlarda yetersizlik, zayıflık ve kaygıya neden olmuştur. Sosyal medya üzerinden yayılan bilgi kirliliği, insanların panik yapmalarına ve salgınla mücadelenin doğru yapılmamasına neden olmuştur. Diğer taraf-

---

¹ KSÜ İlahiyat Fakültesi 14.08.2020 tarihli alınan araştırma izni ile yapılan 'Covid-19 Sonrası Süreçte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adayları ve Öğretmenlerinin Bu Süreçte Öğrenciler Üzerinde Farkındalık Oluşturma Yönündeki Düşünceleri' başlıklı tarafımızca yapılmış çalışma.

tan pandemi, dünyada var olan maddi eşitsizliği bir başka şekilde artırmıştır. İngiltere merkezli Oxfam isimli bir sosyal sektör organizasyonunun geleneksel yıllık değerlendirme raporunda 2020 yılını “eşitsizlik virüsü” olarak isimlendirmiş ve araştırma sonuçlarını dijital ortamda yapılan Davos toplantılarının açılışında sunmuştur.² Aslında raporun başlığından -*The Inequality Virus/Eşitsizlik Virüsü*-kovid-19 salgınının tüm toplumların sosyo-ekonomik bakımdan zor durumda olan kesimlerini ne kadar güç bir duruma düşürdüğü anlaşılmaktadır. Uluslararası yardım kuruluşu olan Oxfam, pandeminin küresel ekonomik dengesizliği artırdığını ilan etmektedir. Rapor, tüm dünyayı esir alan yeni tip koronavirüs salgınının 2020 yılında dünyanın en büyük on zengininin servetini kat kat artırdığını, elde edilen bu servet artışının dünyadaki insanlara kovid-19 aşısı yapılmasını sağlayacak seviyede olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan bu raporda, virüsün son derece eşitsiz olan dünyayı iyiden iyiye krize soktuğu belirtilmektedir. Rapora göre virüsün ortaya çıkışından bu yana zenginler daha çok zenginleşmekte, yoksullar da giderek yoksullaşmaktadır. Yani raporda kovid-19 pandemisinin eşitsizliği tarihte eşi benzeri görülmemiş bir noktaya doğru taşıma ihtimalinin yüksek oluşuna dikkat çekilmektedir. İnsanı merkeze alan insanî ekonomilerin olduğu bir dünyanın inşasının korona virüsün zaten var olan eşitsizliği iyice artırmasının önüne geçilebileceğinin altı çizilmektedir.

1. Pandemik Hastalıklar ve Din Sosyolojisi

Kovid-19 pandemisi dinin oldukça önemli unsurlarından biri olan aynı zamanda da merkezini oluşturan kognitif karakterli dini dünya görüşü hakkında toplumda bir farkındalık oluşturmuştur. Aslında pandemi süreci toplumda pek fazla önemsenmeyen belki de sekülerleşme teorisinin gölgesinde kalmış bazı teolojik tartışmaların su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede pandemi teodi-

² Oxfam, “Eşitsizlik Virüsü” (Erişim 10 Ağustos 2021).

sesi şeklinde ifade edebileceğimiz kadim felsefi ve teolojik tartışmalar sosyolojik bağlamı içerisinde yeniden gündeme gelmiştir. Öte yandan kovid-19 pandemisi ABD gibi sanayileşmiş toplumlar dahil pek çok yerde iç ve dış ilişkileri yönlendiren post-truth haberlerin beslediği komplo teorilerini öğrenme diğer taraftan sosyal medya mecralarında üretilen ve buradan yayılan infodemiye karşı doğru ve yanlış bilgileri birbirine karıştırmış ve ayırt edilmesini de zorlaştırmıştır. Kovid-19'un dini alan dahil olmak üzere toplumsal etkilerinin farkına varmak ve bilgi sahibi olmak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ile İHL meslek dersleri öğretmenlerimizin din sosyolojisinin verilerine müracaat etme zorunluluğunu ortaya çıkarmış ve teodise probleminin toplumsal ilişkisi bağlamında anlaşılmasının gereğini ortaya koymuştur.

Salgın hastalıklar sadece insan ve toplum sağlığı üzerinde değil toplumsal hayat ve onun önemli bir parçası olan dini yaşayış ve düşünce üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir. Hatta bu ikisi arasında karşılıklı etkileşim ilişkisinden bahsetmek te mümkündür. Bu bağlamda yeni ortaya çıkmış olan kovid-19 pandemisi de ekonomik, siyasal, kültürel ve politik alanlarda olduğu gibi tüm toplumsal hayat üzerinde menfi etkilerini göstermektedir. Bu süreçte bir yandan kovid-19 pandemisi gibi salgın hastalıkların dini hayat ve dini düşünce üzerinde etkileri olurken diğer yandan dini inanç ve pratiklerin de bunlarla mücadele etmede önemli rol oynadığını da belirtmek gerekmektedir.

İnsanlık tarihinde, toplumlar üzerinde yıkıcı etkileri olan bulaşıcı hastalıklar veya kitlesel ölümlere yol açan son derece tehlikeli salgınlar vuku bulmuştur. Bütün bu salgın hastalıklar yada deprem, sel gibi felaketlerin nedeni Tanrının öfkesiyle irtibatlandırılmıştır. Böylece kitlesel ölümlere yol açan büyük felaketlere mutlak iyilik sahibi olan Tanrının nasıl izin verdiği konusu felsefi ve teolojik tartışmalara da sebebiyet vermiştir. 18. yüzyıl düşünürleri bu felaket-

lerin nedeni olarak Tanrının öfkesi³ yada mahiyetinin fonksiyonlarından ziyade insani faaliyetlerin sonucu meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Aslında bu tür felaketlerin nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili analizleri İbn Haldun'da da görmekteyiz.

Kuzey Afrikalı İslam alimi, sosyolog, entelektüel ve tarih filozofu İbn Haldun'un Kuzey Afrika medeniyeti üzerine 1348'de musallat olan ve 'kara ölüm' olarak isimlendirilen vebanın⁴ toplumsal hayatı alt üst eden etkisi ile ilgili sosyolojik analizleri pek bilinmez. 'Kara Ölüm'ün Kuzey Afrika'yı kasıp kavurduğu esnada İbn Haldun, anne ve babası dahil ailesinden pek çok kişiyi kaybetmiştir. Diğer yandan hocalarının da birçoğu ya ölmüş ya da başka yerlere göç etmiş ve bundan dolayı entelektüel formasyonu etkilenmiştir. Bu durum belki de İbn Haldun'un bir anlamda kendi kendinin hocası olması çeşitli konularda teori üretmesinde etkili olduğunu akla getirmektedir. Bütün bu yaşananlar karşısında pes etmeyen İbn Haldun kaos içerisinde düzen aramaya koyulmuştur. İbn Haldun'un veba salgınıyla ilgili analizlerinin bu kara ölümün tarih anlayışı ve entelektüel formasyonu üzerinde derin bir tesir bıraktığı anlaşılmaktadır. Veba hastalığından 'ocak batıran' şeklinde bahseden İbn Haldun⁵, bu salgının tüm hayatı değiştirdiğini ve kendi deyimiyle kurduğu ilmü'l-umran isimli bilim dalıyla bu tür felaketlerin toplumsal sonuçları üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Salgın hastalıklara veya doğal afetlerin birey ve toplum hayatı üzerinde önemli etkilerinin olduğu aşikârdır. Bu cümleden olarak İbn Haldun'un 'kara ölüm' ile ilgili çözümlmelerinden sonra Endonezya'nın Açe şehrinde⁶ 2004 yılında meydana gelen deprem ve

³ Shahid Akhter, "The role of religious institutions to combat the outbreak of COVID-19 pandemic", *South Asia Journal* (Erişim 10 Ağustos 2021).

⁴ Russell Hopley, "Plague, Demographic Upheaval and Civilisational Decline: Ibn Khaldūn and Muḥammad al-Shaqūrī on the Black Death in North Africa and Islamic Spain", *Landscapes* 17/2 (2016), 171-172.

⁵ İbn Haldun, *Mukaddime* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 25-26.

⁶ Yu Fukuda, "Theodicy of Suffering and Disaster Commemoration: Collective and Individual Religious Responses to the Tsunami in Aceh", *J-Stage* 24 (Haziran 2018), 228.

akabinde yaşanan tsunami felaketinin dini düşünce üzerindeki etkilerinden kısaca bahsedebiliriz. Bu felaket birçok Müslüman Açelinin ölümüne sebep olmuştur. Aslında tsunami felaketinden bir hafta evvel bir çok Açeli yakınlarını hac farızasını yerine getirmek üzere yolcu etmişlerdi. Böylece akrabalarından birçoğunu kaybeden hacılar bu felaketin başlarına neden geldiğini ve kendilerini acıya boğduğunu sorgulamaya başlamışlardı. 'Niçin bunlar öldü, neden ben yaşıyorum' sorusunu cevaplamaya çalışmışlardı. Bu sorulara cevap veren girişimlerinden biri teodisedir. Sosyolojik yaklaşımda geniş bir kullanım alanı elde eden bu kavram ilkin 1755'te Lizbon'da yaşana tsunami felaketinden sonra teolojik ve felsefi tartışmanın merkezi haline gelmiş ve Leibniz tarafından ortaya atılmıştır.⁷ Buna göre teodise, tecrübe edilen acının ve kötülüğün anlamlandırılması yoluyla bu tür olaylara teolojik açıklama getirmek anlamına gelmektedir. Yani kötülüğün, acının ve adaletsizliğin nedenlerini ilahi iradeye havale ederek açıklama girişiminin adı olmaktadır.⁸

Açe felaketinde mağdur olan insanların acıyla ve kayıplarla baş edebilmeleri ve gündelik yaşayışlarını yeniden inşa edebilmeleri için bu felaketin Allah'ın bir imtihanı⁹ olduğu şeklinde bir açıklama getirilmiştir. Açe'de yaşanan bu tsunami felaketiyle ilgili ortaçağda İslam alimleri ve filozofları arasındaki teolojik tartışmalara açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Bir yandan kötülüğün diğer yandan da adalet ve iyiliğin bir arada oluşuyla ilgili tartışmalar kelamcılar ve filozoflar arasında 7. yüzyılın sonundan itibaren temel soru olarak tartışılabilmiştir. Bu tartışmalar Eş'arî ve Mu'tezilî şeklinde iki ana grup arasında cereyan etmiştir. İslami gelenekte bir yandan ilahi adalet diğer yandan da kötülük probleminin mutezile ile ehl-i sün-

---

⁷ Fukuda, "Theodicy of Suffering and Disaster Commemoration: Collective and Individual Religious Responses to the Tsunami in Aceh", 228.

⁸ K. A. Roberts, *Religion in Sociological Perspective* (California: Wadwerth Publishing Company, 1990), 225.

⁹ *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1975), el-Bakara 2/155.

net kelimcileri arasında büyük tartışmalara sebebiyet verdiğini belirtmiştik. Bu iki görüşten birincisi ortaya çıkan her türlü problemin ilahi hikmet ve adalete uygunluğuna delil getirmekle uğraşan mutezilenin karşısında tevekkül ve teslimiyete ağırlık veren ehl-i sünneti görmekteyiz. Tanrının kulları üzerine zulmü reva göremeyeceği ve kulları üzerine kötülüğü dilememesini savunan Mu'tezilî görüş bütün bu zulüm adaletsizlik ve kötülüklerin insan eliyle meydana geldiğinin savunmaktadır. Burada meseleyi kelimî tartışma ortamına çekmeden ziyade bu görüşlerin sosyolojik temelde şekillendiğini ve dönemin sosyo-politik olaylarıyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰

Ancak Endonezya'da 20. yüzyılın ortalarında Mu'tezilî düşünce biçimi, entelektüeller arasında yayılmaya başlamıştı. Tsunami felaketinden sonra Mu'tezilî doktrin Eş'arîliğe baskın gelmeye başladı.¹¹ Aslında Mu'tezilî düşüncenin karşısında Ehl-i sünnet kelimcilerini homojen bir blok olarak da görmemek gerekir. Mesela akılcı bakış açısına sahip olan Mâtürîdî alimleri Tanrının adalet ve hikmet sahibi oluşundan dolayı zulüm ve haksızlık yapmayacağını belirtmektedirler.¹²

Açe'de teodiselerin sosyolojik fonksiyonları bağlamında tsunamiden vefat edenlerin şehit oldukları belirtilerek acının katlanabilir hale getirildiğine şahit olunmaktadır.¹³ Açe'de meydana gelen tsunami ile ilgili olarak her yıl yapılan anma toplantılarında konuşan din adamları tsunaminin Allah'ın azabı olduğuna dair düşüncenin son derece yanlış olduğunu ifade ederek insanların bu felaketten alması gereken derslerinin bulunduğunu yani fiili dua ile bu tür felakete karşı her türlü tedbiri alarak beklemenin inancı güç-

¹⁰ Celaleddin Çelik, "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Bilimname 2* (2007), 43.

¹¹ Fukuda, "Theodicy of Suffering and Disaster Commemoration: Collective and Individual Religious Responses to the Tsunami in Aceh".

¹² Çelik, "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", 43.

¹³ Çelik, "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", 53.

lendireceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca tsunamiden vefat edenlerin şehit statüsünde değerlendirilmesi gereği her yıl yapılan anma toplantılarında tekrarlanmıştır. Hz. Peygamber, bir yerde veba çıktığını duyanların oraya gitmemelerini, buldukları yerde ortaya çıktığında ise oradan ayrılmamalarını (bir nevi karantinaya girmeyi) tavsiye etmiştir.¹⁴ Diğer taraftan Hz. Peygamber, vebanın müminler için bir rahmet olduğunu söylemiş ona yakalanan bir kişinin sabredip sevabını Allah'tan bekleyerek oradan ayrılmamasını ve bunun takdiri ilahi olduğunu ve başına Allah'ın takdiri dışında bir şey gelmeyeceğine inanması durumunda kendisine şehit sevabı verileceğini belirtmiştir¹⁵. Görüldüğü gibi tsunami anma toplantılarında vefat edenlerin bu hadislerle referansla şehit sayılacakları belirtilmiştir. Buradan hareketle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İslam'ın salgın hastalıklara bakışı isimli 13 soru ve bunlara verilen cevaplardan oluşan kitapçıkta şehit sevabı verileceği belirtilmiştir.¹⁶

Fukuda'nın Açe'deki felaketi açıklamaya yönelik kullandığı tsunami teodisesi kavramına referansta bulunarak pandemi teodisesinden bahsedebiliriz. Buna göre Rum Sûresi 41. ayetinde belirtildiği üzere İslami anlayış insanların elleriyle işledikleri kötülüklerden dolayı dünyada fesadın yaygınlaşmasına karşı bu felaketler Allah'tan gelen bir uyarı olarak anlaşılmalı ve ameli salih için bu felaketlerden ders çıkarılmalıdır. Buna ilaveten kovid-19 teodisesi bağlamında bu felaketten hayatını kaybeden insanların şehit olarak anılması bir anlamda bu acının sabır yoluyla katlanılabilir hale getirilmesi mümkündür.¹⁷ Pandemi yoluyla insanoğlunun kibirliliği karşısında Allah'ın gücünün gözler önüne serilmesiyle bir mütevazilik ve iyilik yapma yönünde insanlara fırsat tanındığı akla gelmek-

¹⁴ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Tıb", 30.

¹⁵ Buhârî "Tıb", 31.

¹⁶ Geniş bilgisi için bk. Nühket Varlık, "Taun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/175-177.

¹⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).

tedir. Böylece Secde Sûresi 21. ayetinde de belirtildiği üzere kulların aciz birer insan olduklarının farkına varması ve kendisine çeki düzen vermesi daha büyük felaketlerle karşılaşmamak için dua etmesi yani tüm tedbirlere başvurması ve gelecekte olması muhtemel bu tür felaketlere karşı hazırlıklı olması gereği vurgulanmaktadır.

2. Kovid-19 Pandemisinden, Din - Bilim İlişkisine Bakış

Katılımcılara pandemi sürecinde din-bilim ilişkisini nasıl değerlendirdiklerine yönelik “Din ve bilim ilişkisini kovid-19 bağlamında nasıl ele alabiliriz?” şeklinde bir soru yönelttik. Aldığımız cevaplara göre katılımcıların dört farklı temel görüşe sahip olduğunu görmekteyiz. Bunlar, bilim, din karşısında daha çaresiz kalmakta; bilim, dine göre daha çok ön plana çıkmakta; din ve bilim çatışmadan ziyade birbirini tamamlamakta; din ve bilim arasında herhangi bir ilişki bulunmamakta ve ikisi kendine ayrılmış müstakil alanlarda etkisini göstermektedir şeklindedir.

Bilimin din karşısında çaresiz kaldığını ifade edenler; hastalığın ve hikmetin yaratıcısı olan Allah'ı anmamız gerektiğini; bu süreçte dine yönelimin arttığını; din olgusunun bilimi kapsadığını; muhafazakâr bilim insanlarının, seküler olanlara göre tedavi sürecinde daha iştiyaklı olduklarını düşünmektedir.

Katılımcılardan biri bu virüse karşı aşı ve tedavi geliştirmenin zorluğunun, yaratıcının azametini ve insanlığın çaresizliğini bizlere tekrar hatırlattığını ifade etmektedir: “Birkaç aydır tüm dünyada bilim insanları bu virüsün aşısını bulmak için gayret ediyorlar ancak henüz bunu başaran olmadı. Bilimin çaresiz kaldığı, insanları, karşısında bu kadar aciz ve zayıf bırakan bu virüs bize yegane gücün yalnızca ve yalnızca sonsuz kudret sahibi olan Allah 'ta olduğunu hatırlatmaktadır”. Kimi katılımcılara göre virüs neticesinde baş gösteren ölümler ve yaşanan çaresizlikler, insanlığın dine yönelmesine ve özellikle de İslam'a yönelmesine bir katkı sunduğu görüşündedir. Bir katılımcı, bu korku ve belirsizliğin İslam karşısı ülkeleri bile İslami geleneklere yönelttiğini düşünmektedir: “Pandemi süreci, insanları ölüm korkusuyla yüzleştirdi ve bir defa daha

ölümünden sonra ben ne olacağım sorusunu akıllara getirdi. İslam'a karşıt olan ülkelerin bile salgının şiddetli olduğu zamanlarda ezan okutup dualar ettirdiğini gördük”.

Katılımcılardan bir kısmı, bu aşamada bilimin dine göre daha çok ön planda olduğunu ve bilimin rehberliğinde bu sorunun üstesinden geleceğini düşünmektedir. Verilen cevaplara göre katılımcılar; bilimsel açıdan kalkınmış ulusların daha ön plana çıktığını; bilimsel öğretiler yerine dini buyrukları önceleyenlerin “din istismarcıları”nın tuzağına düştüğünü; bu süreçte dinin toplumsal görünürlüğünde bir azalma olduğunu; dinden ziyade bilimsel tavsiyelere daha çok riayet edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Bir katılımcı, dindar olanların değil dinin (İslamiyet'in) inanlarına bilimi aşladığının altını çizmekte bilimsel olarak gelişmiş olan ülkelerin bu konuda daha başat bir rol oynadığını düşünmektedir: “Kovid-19 sebebiyle ölümlerin olması insanların hem kendilerini ve yaşantılarını sorgulamasına hem de dine yönelmelerine sebep olduğunu düşünüyorum. Bilimsel bağlamda güçlü olan toplumların bu belayı daha çabuk kontrol altına aldığı görülmektedir. Bizlere bir Müslüman olarak Allah'ın “oku!” emrini layıkıyla yerine getirmek ve bilimsel anlamda kendimizi geliştirmek düşer kanaatindeyim”.

Katılımcıların büyük çoğunluğu din ve bilimin birbiriyle çatışan iki kurum olmadığını aksine birbirini tamamladığını belirtmektedir. Katılımcılardan biri, insanların pandemi boyunca bilim ve din arasında üç farklı ilişkiden söz ettiklerine ama ideal olanın bu iki olguyu birleştirmek olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Bu süreçte insanların üçe ayrıldıklarını gözlemledim. Bir grup, bu virüsün geçmesi için dini dışlayıp sadece bilime inanarak virüsten kurtulacağımızı söylemekte ve ‘Herkes din çalıştı, soru biyolojiden geldi’ esprisi bu grubun sloganı haline gelmiş durumda. Bu grubun aslında başından beri değerlerden soyutlanmış mekanik bilimin savunucuları olduğu görüşünde olanlar mevcut. Diğer bir grup ise Allah'ın azmış olan insanlara bir cezası olarak bu virüsün geldiğini,

dolayısıyla, Allah'a sığınıp tövbe ederek bu süreçten virüsü yenerek çıkacağımızı düşünmekte. Onlara göre bilim bu konuda çaresiz ve Allah dilemedikçe kimse bir şey yapamaz. Virüsten korunma yöntemlerini mesela maske takılmasının aslında kadınların peçe ile doluşmalarının bir işareti olarak görenler mevcuttur. Tabii burada erkeklerin de maske takmaları gerektiği kısmını gözden kaçırdıkları kanısındayım. Üçüncü bir grup olarak da sadece olan biteni izleyenleri söyleyebilirim. Bana göre bilime ve dine önem verilerek bu dönemden geçilebilir. Keşke dinin ve bilimin insanları ayrıştırıcı değil birleştirici yönünü kullanabilsek”.

Din ve bilimin birbiriyle uyumlu olduğundan söz eden katılımcılar; bilim olmadan dinin eksik kaldığını; din ve bilimin birbirini tamamladığını; bilimin bedeni, dinin ise ruhu tedavi ettiğini; din ve bilimin birbirine paralel tavsiyelerde bulunduğunu; insanların hem dinin hem bilimin tavsiyelerini yerine getirmesi gerektiğini düşünmektedir.

Yukarıda da söz ettiğimiz üzere, Müslüman erkeklere farz olan Cuma namazları gibi topluca yapılan bazı dini ritüeller, pandemiden ötürü askıya alınmıştır. Başka bir ifade ile sağlık sebeplerinden ötürü, dini bir vecibenin usulüne uygun (toplu olarak) yerine getirilmemesi gerektiği kararı alınmıştır. Bir katılımcı, bu gibi zaruri durumlarda, bilimsel verilere uygun bir şekilde dini vecibelerin askıya alınmasını, dinin inanlarına sunduğu bir esneklik olduğunu ve bunun da din ile bilimin uyumlu hareket edebildiği anlamına geldiğini belirtmektedir: “Bilimin önemini bir kez daha gördüm. Din ile çatışmayan, gerekli görüldüğü takdirde dini kuralların bilimin öngörülerine göre zaruri olarak kolaylaştırılması da dinin bize verdiği haklardan biridir. Söz konusu insanlığın faydası olunca din ve bilim ortak çalışarak daha iyi ve doğru kararlar verildiği kanısındayım”.

3. Diyanet'in Covid-19 Hutbesi: 'Tedbir Mümin'den Takdir Allah'tandır'

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 13 Mart 2020 tarihinde tüm camilerde okunmak üzere gönderilen hutbenin 'tedbir mü-

min'den takdir Allah'tandır' şeklindeki başlığı, esasında İslam'ın kovid-19 pandemisi gibi salgın hastalıklara karşı tutumunu özetlemektedir.¹⁸ Koronavirüsle İslami perspektiften nasıl mücadele edilmesi gereği burada özlü bir biçimde dile getirilmiştir. DSÖ'nün resmi sitesinde 11 Mart 2020'de koronavirüs salgını pandemi olarak ilan edilmiş ve ne gibi tedbirler alınması gerektiği hususunda bir paket sunulmuştur. Türkiye'de de kovid-19'un yayılmasını önlemek için DSÖ'nün tavsiyeleriyle uyumlu bir dizi tedbirler alınmıştır. Buna göre maske takılması, fiziksel mesafenin korunması ve hijyene dikkat edilmesi gibi ve bunlara titizlikle uyulması gereği vurgulanmıştır. Bahsi geçen hutbede İslam dininin insan hayatını tehlikeye sokacak hiçbir pratiğe izin vermediği ifade edilmiş ve bu çerçevede cemaatle kılınan beş vakit namaz ile Cuma namazının kılınmasının bu öldürücü virüsün tehlikesinin geçmesine kadar ertelendiği ilan edilmiştir. Daha sonra bilim kurulu tavsiyelerine uyararak hijyen, fiziksel mesafe ve maske gibi tedbirlere uymak şartıyla camiler toplu ibadetler için 29 Mayıs 2020'de tekrar açılmıştır. Şüphesiz camilerin ve mescitlerin kapatılması meselesine toplumun nasıl yaklaştığına dair bir çok araştırma yapılmıştır¹⁹.

Bahsi geçen hutbede 'Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur'²⁰ ayetine referans ile ve ayrıca 'Allah indirdiği her hastalığın muhakkak şifasını da vermiştir',²¹ hadisi çerçevesinde mümine düşen görevin hastalığa yakalanmamak için her türlü tedbiri elden bırakmamak ve bu hastalığı yenmek için çeşitli bilimsel çalışmaların teşvik edildiği açıkça görülmüştür. Nahl suresi 90. ayetinde ih-sanı yaymak ve kötülükleri de ortadan kaldırmak fitratın bir gereği ve insanın yaratılışının bir hikmeti olarak belirtilmiştir. Bugün tüm

¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "2020 Yılı Hutbeleri" (Erişim 12 Ağustos 2021).

¹⁹ Hilmi Türkyılmaz, "The Perspective of The Turkish Society on The Closing of Mosques and Masjids in The Pandemic Period", *II. International Conference on COVID-19 Studies*, ed. Dr. PRATIBHA Gulnaz GAFUROVA (France: Online Presentation), 404-408.

²⁰ eş-Şuara 26/80.

²¹ Buhârî, Tıb, 1.

insanlığın karşı karşıya kaldığı koronavirüs musibetine karşı insanların tüm bilimsel çabalar içerisinde bulunmayı ve önleyici her türlü tedbirleri almayı İslamiyet *tedbir mümin'dendir* ilkesiyle ortaya koymaktadır. Diğer taraftan da felakete maruz kalınması durumunda ise takdire sabırla rıza göstermek²² ve Allah'a tevekkül etmek, Onun büyüklüğü karşısında acziyetini ifade etmek anlamında bir orta yol yada dengeli ve ölçülü bir yaşam biçimi tavsiye edilmektedir. Asr suresinde bu konuyu Allah-u Teala birbirinize hakkı ve sabrı tavsiye ediniz buyurarak kovid-19'un meydana getireceği korku ve endişelere karşı bir manevi kalkan görevini üstlenmektedir.

Kovid-19 ve din konusunda devletin resmi din kurumu yoluyla koronavirüsü önleyici tedbirler hususunda halkı uyarırken marjinal dini grupların bu tedbirlere karşı çıkmaları dikkat çekicidir. Aslında tüm dünyada dini maksatlı bir araya gelmeler, toplanmalar virüsün potansiyel yayılmasına yol açabileceği konusu üzerinde çok durulmuştur. Bu konuda devletin dini kurum ve organizasyonlara karşı aldığı tedbirler bağlamında dünyada liberal ve kısıtlayıcı olmak üzere iki strateji belirlemişlerdir.²³ Genelde ülkemizde bilim kurulunun tavsiyeleri doğrultusunda hükümetin aldığı tedbirler marjinal dini grupların alınan kararlara riayet etmemeleri yönündeki davranışlarına karşı daha kısıtlayıcı yönde gerçekleşmiştir. Her ne kadar marjinal dini grupların çeşitli gerekçelerle yeni tip koronavirüsün yayılmasına yol açmaları şöyle dursun bu gruplar hiçbir surette virüsün kendilerini, etkileyemeyeceğini dini gerekçelerle iddia ederek kaotik durumun artmasına ve krizin derinleşmesine sebep olmuşlardır. Ziauddin Sardar'ın 'Post-Normal Zamanlar' teorisinin²⁴ oluşturucu öğeleri arasında karışıklık, karşıtlık ve kao-

²² İlhamiyat, "Kötülük Problemi Bağlamında Korona Pandemisi ve İslam" (Erişim 10 Ağustos 2021).

²³ Vitali Turenko - Viktoria Zaporozhets, "State-Religious Relations during a Coronavirus Pandemic: Collisions of Religious Security", *Ukrainian Policymaker* 7 (2020), 77-78.

²⁴ Ziauddin Sardar, "Welcome to Postnormal Times", *The Postnormal Times Reader*, ed. Ziauddin Sardar (UK: International Institute of Islamic Thought, 2019);

sun olduğunu göz önünde bulundurursak bu tür marjinal grupların otoritelerin tedbirlerine uymayarak kaosa yol açabilecekleri açıkça görülmüştür. Nitekim ülkemizde Furkan vakfı olarak örgütlenen dini bir grubun ²⁵ Ramazan ayında itikaf ibadetini yapma adına bazı kısıtlamalara ve bu musibetten kurtulma adına alınan tedbirlere karşı çıkarak siyasi, otoriteyle çatışmacı bir ilişkiye girerek toplumsal hayatta kaosa neden olmuş pandeminin yol açtığı korku ve endişeyi daha da arttırmıştır.

Diğer taraftan formal dini yapılanmanın bu sürecin olumsuzluklarını giderme adına tedbirlere uyulması yönündeki tutumlarının önemli olduğunu belirtmiştik. Bu tür etkinliklerin covid-19'un sosyo ekonomik hayat üzerindeki olumsuzluklarının neden olduğu yeni dini grup formasyonlarına katkı yapacağı kaotik ortamın ve krizin derinleşeceğine neden olacağı göz önünde bulundurulursa bu tür yeni oluşumlara meydan vermemek için din dersi öğretmenlerimizin öğrenciler üzerindeki uyarılarının etkili olabileceğini söyleyebiliriz.

Tarihi süreçte salgın hastalıklar ve felaketler gibi olayların nedeni Tanrının gazabıyla yada öfkesiyle ilişkilendirilmiş ve bu yaşananların meydana gelmesi apokaliptik bir okumayla kıyamet senaryolarına dönüştürülmüş, insanların günahlarından dolayı bu tür musibetlerle yüz yüze geldiği ifade edilmiştir. Kara ölüm olarak anılan ve bir çok insanın ölümüyle neticelenen 1348'deki veba salgını Tanrının öfkesinin bir göstergesi olarak ifade edilmiş aynı şekilde 1755'te Lizbon'da yaşanan büyük deprem ve akabindeki tsunamiden ölümlerin nedeni de aynı gerekçeye dayandırılmıştır. Burada böylesine devasa felaketlerde her şeye gücü yeten ve mutlak iyilik sahibi Allah'ın bir çok insanın ölümüne nasıl rıza gösterdiği şeklinde sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır 18. yüzyılda J. J. Rous-

---

Ziauddin Sardar vd., "Muslim societies in postnormal times: foresights for trends, emerging issues and scenarios", *International Institute of Islamic Thought, and Centre of Postnormal Policy & Futures Studies*, (2019).

²⁵ Özgün Kocaeli, "Pandemiye Rağmen Darıca'da İtikafa Giren Furkan Vakfı Üyelerine Gözaltı" (Erişim 06 Mayıs 2021).

seau, Volter, İ. Kant, Adam Smith gibi birçok filozof ve düşünür mesele Lizbon'da yaşanan çok sayıda insanın ölmesine yol açan tsunaminin Tanrının gazabından ziyade insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı yönünde yeni bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Aslında 14. yüzyılda İbn Haldun'un yakınlarını ve hocalarının çoğunu kaybettiği veba salgınının nedeni ve sonuçlarını da yer-yüzünde araması 18. yüzyıl düşünürlerinden çok daha öncedir. Diğer taraftan Rum Sûresi 41. ayetinde İslam dininin bu konudaki tutumunun çok açık olduğu görülmektedir. Allah-u Teala insanlara her konuda ölçülü ve dengeli olmayı emretmiştir. Bir yandan da özgür irade vererek her türlü kötü fiillerden uzak durmayı yani yer-yüzünde fesat çıkararak bu dengeyi bozmaması gerektiğini emretmiştir.²⁶ Böylece din dersi öğretmenlerimizin bu dini konuları öğrencilerine pedagojik formasyona uygun olarak aktarması durumunda bu tür felaketlerle ilgili nasıl bir tutum içerisine gireceğimiz noktasında öğrencilerin bilinçlendirilmeleri, bu tür salgınlarla karşılaşıldığında nasıl hareket etmeleri gerektiği hususunda önemli olacaktır.

4- Kovid-19, Sekülerleşme ve Din

Dünya Sağlık Örgütü tarafından koronavirüsün küresel ölçekte salgın hastalık yani pandemi olarak ilan edilmesiyle beraber, hastalığın yayılmasına engel olmak için maske, fiziksel mesafe ve temastan kaçınma ve hijyene önem verme gibi bir dizi tedbirlerin hayata geçirilmesi tavsiye edilmişti. Kovid-19 pandemisinin yayılmasına engel olmak için her uzmanlık alanına tekabül eden ve bu salgın ile ilgili olan hususlarda yoğun bir çalışmanın ve mücadelenin de başlamış olduğunu belirtmek gerekir. Bu süreçte dini hayatla pandeminin çeşitli yönleri ve boyutları arasındaki ilişkilerin analizine yönelik çalışmaların diğer araştırmalara göre biraz zayıf kaldığı görülmüştür. Şüphesiz kovid-19 ve din arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların azlığında sekülerleşme tezinin etkisinin olabilece-

²⁶ er-Rahman 55/7-9; eş-Şûrâ 42/17.

ği düşünülebilir. Daha doğrusu, kovid-19 ve din ilişkisini çeşitli boyutlardan ele alan çalışmalar din ve bilim yada tıp ve din arasındaki kadim çatışmacı ilişkinin gölgesinde kalmıştır.

Türkiye’de modernleşme süreciyle beraber yüksek din eğitimi veren ve teolojik bakış açılarının bilimsel ve rasyonel temelde geliştirilmesine vurgu yapan İlahiyat fakültelerinin bu sürece potansiyel olarak olumlu katkı yapan önemli bir aktör olduğunu belirtmekte fayda vardır. Böylece daha rasyonel ve entelektüel boyutta din yorumunu geliştirmede önemli rolü olan İlahiyat fakültesi mezunları öğretmenlerimizin lisans düzeyinde edindikleri dini düşünce çerçevesinde kovid-19 hakkında da yeni dini yorumlamalar geliştirdikleri araştırmamızdan anlaşılmaktadır.²⁷ Türkiye’de 1940’lı yıllardan itibaren ivme kazanan modernleşme din ilişkisi ekseninde daha seküler geçmişe sahip olan elitlerle İlahiyat fakültelerinin temsil ettiği muhafazakar yönü ağır basan elitler arasında iddia edildiği gibi bir çatışmadan ziyade belki de birbirlerini tamamlama yönünde bir etkileşim ilişkisinin varlığından söz edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyim²⁸. Bu konuda eski Diyanet İşleri Başkanlarından Ali Bardakoğlu ile Mehmet Görmez’in kovid-19’un patlak vermesinden hemen sonra bu musibetle başa çıkmada İslami bakış açısına dayalı yorumlamaları dikkat çekicidir²⁹. Kovid-19 ile mücadele etmek için her türlü bilimsel çabaların içine girip tedbirleri alma yönünde tıp biliminin açıklamalarına uyup ve Allaha sığınarak ondan yardım talep etme biçiminde bir görüş beyan etmeleri tıp-din yada sağlık-

---

²⁷ KSÜ İlahiyat Fakültesi 14.08.2020 tarihli alınan araştırma izni ile yapılan ‘Covid-19 Sonrası Süreçte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adayları ve Öğretmenlerinin Bu Süreçte Öğrenciler Üzerinde Farkındalık Oluşturma Yönündeki Düşünceleri’ başlıklı tarafımızca yapılmış çalışma.

²⁸ Geniş bilgi için bk. Pavel Shlykov, “The Secularization and Desecularization Nexus in The Turkish Context: What is Behind”, *Politics and Religion Journal* 13/2 (2019).

²⁹ İslâm Düşünce Enstitüsü [İDE], “Prof. Dr. Mehmet Görmez: Coronavirüs Özelinde Musibetleri Okuma Usûlü”, *Youtube* (20 Mart 2020); Medyascope, “Eski Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu yazdı: “İnsanları Allah’la tehdit etmekten vazgeçmeliyiz” (09 Nisan 2020).

din ilişkilerinde³⁰ bir çatışmadan ziyade tamamlayıcılığın olduğunu göstermektedir.

Koronavirüsün yayılmasında insanların bağışıklık sistemlerinin güçlü olmasının engelleyici olduğunu bilim insanları her fırsatta dile getirmektedir.³¹ Bulaşıcı bir hastalığın hızla yayılması küresel ölçekte çok sayıda insanın korkularının ve endişelerinin artmasına neden olduğunu başta Dünya Sağlık Örgütü olmak üzere tüm yetkililer beyan etmektedir. Korku ve paniğin artması bağışıklık sistemlerini zayıflattığından salgın hastalığın hızını da artırmaktadır. Bu süreçte dinin kovid-19 gibi salgın hastalıkların teodise problemi çerçevesinde ilahi adaletle ilişkilendirmek üzere yeni bakış açılarıyla korku ve anksiyetenin insanlar arasında yayılmasını engelleyeceği yönünde Harold Koenig'in tıp ve din ile ilgili seri makaleleriyle³² inancın sağlığı ve refahı korumada etkili olabileceğini dolayısıyla kovid-19 pandemi esnasında inancın devreye sokulmasını ileri sürmektedir.

Koenig, insanları kovid-19'un bulaşmasından koruyan psikolojik sistemler üzerine dini inancın önemli rol oynayacağını ifade etmiş, anksiyetenin psikolojik sistemleri olumsuz yönde etkilediğini dolayısıyla kovid-19'un kolayca bulaşmasına neden olabileceğini belirtmiştir.³³ Dini inanç ve pratiklerin enfeksiyona karşı korumada yardımcı olabileceğini araştırmalarına dayanarak belirtmiştir. Kovid-19 pandemisinin ürettiği korku ve endişe sürecinde dini inanç ve pratiklerin koruyucu etkisinde dini-moral sermayenin önemli olacağı bu virüsün olumsuz etkilerine karşı manevi-ruhsal ve fiziksel olarak başa çıkmada katkıda bulunabileceği ifade edilebilir.

³⁰ İhsan Çapcıoğlu – Emine Kaya, Pandemi döneminde Türkiye'de dini hayat: Din görevlileri örneğinde din hizmetlerine genel bir bakış (Ankara: Diyanet-Sen, 2021).

³¹ Harold G. Koenig, "Maintaining health and well-being by putting faith into action during the COVID-19 pandemic", *Journal of religion and health* 59 (2020).

³² Harold G. Koenig, "Din ve tıp II: Din, ruh sağlığı ve sağlık davranışları", çev. Talip Demir, *Antakiyat* 3/1 (2020), 118-132.

³³ Koenig, "Maintaining health and well-being by putting faith into action during the COVID-19 pandemic".

Depresyon ve anksiyeteyi artırdığı anlaşılan korona-virüsle mücadele etmede İslam inancının covid-19'dan dolayı yaşanan korku ve endişelerinin giderilmesinde önemli olduğunu dini inancın önemli bir sağlık ve refah kaynağı olduğunu belirten antropolog Clifford Geertz'in sembolik din tanımına referansla analiz edilebilir.³⁴ Din sosyolojisinde kullanılan özsel ve fonksiyonel din tanımlarına ilaveten Geertz sembolik din tanımını da literatüre kazandırmıştır. Aslında Geertz'in tezi fonksiyonel din tanımının genişletilmiş halinden başka bir şey değildir. Geertz, dini kutsal sembollerin insanlar üzerinde güçlü, şümüllü ve uzun ömürlü ruh halleri oluşturduğunu ve aksiyonların ve duyguların hayata geçirilmesinde önemli motive edici bir güç olduğundan bahsetmiştir. Dini sembollerin meydana getirdiği ruh hallerinin (moods) hayatta karşılaşılabilecek depresyon, endişe, korku ve anksiyete şeklinde ortaya çıkabilecek negatif durumlarla baş edebilme gücü sağlar. Diğer yandan bu dini kutsal semboller duygu derinliğine dayalı dikey ilişkilerin yanında aksiyonları ve hisleri tecrübe etmeye yönelik ve belli bir süreklilik sağlayan eğilim yoluyla yatay ilişkilerin hayatiyete geçirilmesinde bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Dini kutsal sembollerin insan hayatı üzerinde meydana getirdiği ruh halleri (moods) ve güdülemeler (motivation) Geertz'in dini ethos dediği yaşam tarzını oluşturmaktadır. Dini inanç, ritüel ve ahlakın önemli öğeler olarak ortaya çıktığı din kurumunun temelini dini dünya görüşü oluşturmaktadır. Aslında dini dünya görüşü dini ethosla etkileşim halinde dinin merkezini oluşturmakta ve bu ikisi arasındaki etkileşim insanların ve toplumların hayatiyetlerinde anlam sağlayan dinamik unsurlar olarak insanlık tarihinin her döneminde etkili olmaktadır. Dolayısıyla sekülerleşme süreciyle beraber dinin kurumsal görünümünün azalacağı yönündeki klasik sekülerleşme tezinin bu analizlerimiz çerçevesinde

---

³⁴ Clifford Geertz, "Religion as a Cultural System", *Antropological Approaches to The Study of Religion* ed. Michael Banton (London: Routledge, 1966); Geertz'in sembolik tanımıyla ilgili olarak ayrıca bk. K. A. Roberts, *Religion in Sociological Perspective* (California: Wadwerth Publishing Company, 1990).

tartışmalı olduğunu belirtmek isterim.

Din sosyolojisinde çok tartışılan sekülerleşme tezi modernleşmeyle bir yandan toplum üzerindeki etkilerini normal şartların genişlemesi din kurumunun toplumsal önemini azaltmakta diğer yandan da insanların bilinçlerindeki din yorumlarını zayıflatma biçiminde bir modern insan tipolojisi ortaya çıkarmıştı. Bu çerçevede dinle bağıny zayıflatan modern insan ve sekülerleşmiş modernitenin toplumsal yapının dinle olan bağlantılarını kopardığı şeklinde bir sekülerleşme tezi yaygınlık kazanmıştı. Kısaca seküler varoluş olarak ifade edebileceğimiz bu yeni durumun sorgulanmadan kabulü modernleşme ve sekülerleşme tezine bir dayanıklılık kazandırmıştı. Ancak son zamanlarda yapılan kantitatif sekülerleşme çalışmaları sekülerleşme ve desekülerleşme arasında bir etkileşim ilişkisinin yada diyalektiğin varlığından söz etmektedir. *Social Compass* Dergisi'nde yayınlanan 21. yüzyılda sekülerleşme teorileri konulu makalesinde Jörg Stolz³⁵ 21. yüzyılın başından itibaren sekülerleşme teziyle ilgili araştırmalarda önemli ilerlemeler kaydedildiğini ifade etmektedir. Buna göre din ve dindarlığın güvensizlik, eğitim, sosyalleşme, seküler geçiş (transition), seküler rekabet, çoğulculuk ve düzenleme (regulation) gibi alanlarla bağlantısını ele alan çalışmaların bu konudaki bilgimizi artırdığı belirtilmektedir. Bu kantitatif sekülerleşme araştırmalarının dinle bahsedilen alanlar üzerindeki ilişkiyi konu edinen bu çalışmalara referansta bulunan Stolz, 1965-1985 dönemindeki sekülerleşme tartışmaları safhasını neo-klasik dönem olarak ifade etmekte ve 1985-2000 arasını tartışmalı dönem olarak kimliklendirmektedir. Neo-klasik sekülerleşme döneminin önemli yazarları olarak Peter Berger, David Martin ve Brain Wilson'ı zikrederken tartışmalı dönemin sekülerleşme konusu ile araştırma yapanları rasyonel seçim ve din ekonomisi geleneğinde Rodney Stark, Roger Finke ve Laurence Iannaccone gibi sekülerleşme paradigma-

---

³⁵ Jörg Stolz, "Secularization theories in the twenty-first century: Ideas, evidence, and problems", *Social Compass* 67/2 (Mayıs 2020).

sına karşı çıkan araştırmacıları saymaktadır. Stolz bu tartışmalı dönemin 21. yüzyılın başından itibaren çeşitli yeni gelişmelerle sekülerleşme hakkındaki düşüncelerimizin değişmeye başladığını ifade etmektedir.³⁶

İnsanın hayatını dini yorumlara ihtiyaç duymadan yada sosyolojik varoluşunu dini inanç ve pratikler olmadan sürdürebilir mi sorusu diğer taraftan da karşılaşılan varlıksal endişeler bireyin din olmadan varlığını sürdürmesinin pek mümkün olmadığını göstermektedir. Durkheim'in varoluşsal bir tehdide maruz kalan bir toplumun kuşatılmış anlam sistemi olmadan varlığını sürdürmesinin pek mümkün olamayacağı tezine bu durumun olağanüstü hallerde olabileceğini iddia ederek karşı çıkan sosyologların tartışma zeminlerinin iyi oluşturulamadığı anlaşılmaktadır.³⁷ Çünkü normal şartlar yasaların çerçevelediği durumlarla sınırlandırıldığından her zaman yapısal anlam krizleriyle karşılaşmanın ve anormalliklerin doğmasının muhtemel olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Türkiye'de sekülerleşme (laiklik) ve desekülerleşme, dinin canlanması ve topluma etki etmesi arasında bir çatışmadan ziyade bir tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde olduğunu söylememiz mümkündür. Bunu eski Diyanet İşleri Başkanlarından Mehmet Görmez covid-19 ile ilgili yaptığı bir konuşmada³⁸ 'bilim açıklar din anlamlandırır' şeklindeki cümlesi ile bu konuyu açıkça özetlemektedir. Din dersi öğretmenlerimizin pandemi sürecinin ekonomik hayat üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek sosyo ekonomik durum ve din arasındaki ilişki bağlamında dini etik sermaye adını verdiğimiz beşeri ve sosyal sermayenin önemli oluşturucu öğeleri olan bu yeni sermaye türünün öğrenciler üzerinde etkisini artıracak mekanizmalara ağırlık vermelerinin gereği de anlaşılmıştır. Yani dini etik ser-

³⁶ Geniş bilgi için bk. Stolz, "Secularization theories in the twenty-first century: Ideas, evidence, and problems".

³⁷ Geniş bilgi için bk. Peter L. Berger - Thomas Luckmann *Modernite, Çoğulculuk Ve Anlam Krizi Modern İnsanın Yönelimi* (Ankara: Heretik Yayınları, 2015).

³⁸ İslâm Düşünce Enstitüsü [İDE], "Prof. Dr. Mehmet Görmez: Coronavirüs Özelinde Musibetleri Okuma Usûlü", *Youtube* (20 Mart 2020).

maye bakımından öğrencilerin güçlendirilmesine katkıda bulunduğu ölçüde bu kovid-19 virüsünün yol açtığı hastalıklardan ve pandemi sürecinden kurtulma yolunda önemli adımlar atılacağını belirtmek isterim.

Dini-etik sermaye olarak kavramlaştırdığım bu yeni form altında beşeri sermaye ve sosyal sermaye³⁹ kavramlarına atıfla oluşturulmuştur. Kovid-19 ile ilgili olarak bu sermayelerin beden sağlığı ve ruh sağlığı bakımından ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Kovid-19 ile mücadele sürecinde birbiriyle bağlantılı olan beden ve ruh sağlığının korunması ile din arasında yakın bir ilişkinin olduğuna dair çeşitli araştırmalar mevcuttur.⁴⁰ Burada ruh sağlığı ile din arasında karşılıklı etkileşim ilişkisinin olduğu göz önünde bulundurulursa kovid-19 ile mücadele sürecinde dinin pozitif katkı sağlayacağı söylenebilir.

Diğer taraftan sekülerleşme-modernite denklemi içerisinde bir dini çoğunluk söyleminin dillendirildiği ve pandemi sürecinde bu tür marjinal dini grupların kendilerini çeşitli yollara başvurarak kamusal alanda görünür kılma istekleri haddizatında pandemi sürecinin neden olduğu krizin ve kaosun artmasına yol açmıştır. Formal-kitabi dinin yanında toplumda ortaya çıkan marjinal dini grupların resmi otoritelerce alınan tedbirlere karşı kamusal alanda dikkat çekmek adına çeşitli bahaneler üreterek karşı çıkmaları ve kaos neden olmaları din bilgisi öğretmenleri tarafından bu tür gruplara karşı öğrencilerin dikkatli olmaları yönünde bir misyon içerisine girmeleri gerektiğini söyleyebiliriz. Bu tür grupların kendi grupları dışındakilere karşı duvar örerek düşük sosyal sermaye sergilemelerine karşı din bilgisi öğretmenlerimizin öğrenciler üzerindeki uyarılarının ne kadar önemli olacağını belirtebiliriz. Yine bu süreçte sekülerleşme ve modernleşme ile birlikte bireysel dindarlığın yaygın-

³⁹ Beşeri sermaye ve sosyal sermaye ile ilgili geniş bilgi için bk. Ömer Demir, *Din Ekonomisi İnanç, Zenginlik Ve Mutluluk* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 150-174.

⁴⁰ Ömer Demir, *Din Ekonomisi İnanç, Zenginlik Ve Mutluluk* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 158-159.

laşmaya başladığı yönünde ileri sürülen görüşlere karşı öğretmenlerimizin böylesine küresel bir salgın ve krizle baş etmenin yolunun dayanışma ve işbirliğiyle aşılabileceğini öğrencilerine sürekli hatırlatarak kültürümüzdeki bu temel değerlerin içselleştirilmesine katkıda bulunacak fiili organizasyonlar oluşturmak suretiyle maneviyatın güçlenmesine katkıda bulunmaları ayrıca Oxfam adındaki Londra merkezli bir sivil toplum kuruluşunun 2020 yılını 'eşitsizlik virüsü' olarak vasıflandırdığı pandemi günlerini aşmada yardımlaşmanın ve dayanışmanın önemi sürekli olarak öğrencilere hatırlatılmalıdır.

Kovid-19 pandemisinin din ve inanç üzerine farklı şekillerde etki ettiğine dair çalışmalar mevcuttur. Tüm dünyada kovid-19'un yayılışına engel olmak için başlatılan mücadelede dini hayat üzerinde bazı kısıtlamaların getirilmesi ilk başta bu tedbirleri almak zorunda olan yetkililerle bazı marjinal dini grup mensuplarını karşı karşıya getirmiştir. Toplu ibadetlerin yapıldığı mekanlara bu virüsün giremeyeceği gibi çeşitli gerekçelerle bu tür dini grup liderlerinin bir yandan bu süreçte taraftar kayıplarına engel olmak diğer taraftan da sekt tipi küçük dini grupların bazı dini prensipleri öne çıkararak tavizsiz bir dini yaşam sürdürmeleri imajını vermiş olmaları düşünülebilir.

Sekteryan dini oluşumların kovid-19 tedbirleri bağlamında getirilen kısıtlamalara karşı çıkmaları ve yasakları delme girişimleri aslında formal dini yapıyla ve ana akım siyasetle çatışmacı ilişki içerisinde olmalarını Ziauddin Sardar'ın 'post-normal zamanlar'⁴¹ teorisi'ne atıfla analiz edebiliriz. Ana unsurlarını karışıklık, karşıtlık ve kaos üçlüsünün oluşturduğu bu teoriye göre çeşitli dini formasyonların pandeminin neden olduğu krizi derinleştirdiğini ve endişenin yaygınlaşmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan sekülerleşme ve modernleşme teorisine atıfla Gelner'in ve diğer müsteşriklerin İslamiyet hakkındaki fundamentalistlik iddiaları karşısında marjinal dini grupların prütanik formdaki inancı temsil

---

⁴¹ Sardar, "Welcome to Postnormal Times".

ettikleri izlenimi vererek kendilerini Selefilik çerçevesinde saf İslam'ın temsilcileri olarak gösteren girişimleri de gözden uzak tutulmamalıdır. Aslında fundamentalist damgası yememek için 'takva politikası'⁴² çerçevesinde bir alternatif geliştirmeye çalışan marjinal grupların İslam'ın ana ilkelerine bağlılık titizliği içerisinde olduklarını göstermek istedikleri düşünülebilir. Bu gelişmelerden anlaşılan odur ki ana dini forma karşı küçük ve marjinal dini oluşumlar üstü kapalı olarak kamu sağlığını tehdit etmekte ve kovid-19 krizinin derinleşmesine yol açmaktadır. Bu konuda ülkemizde Furkan Vakfı olarak bilinen marjinal bir dini oluşumun koronavirüs tedbirleri kapsamında teravih namazının geçici bir süre kılınmasına izin verilmediği bir dönemde 'itikafa girme' gerekçesiyle bu yasağa karşı çıkıp tamda takvalaşma dediğimiz süreç içerisinde adını duyurmaya çalıştığı ancak sosyal medya marifetiyle kaosa yol açıp kamu sağlığını tehdit ettikleri açıkça görülmektedir. O halde ihl meslek dersleri ile din kültürü ve ahlak bilgisi öğretilmelerinin bu süreçte infodeminin yayılmasına yol açan çeşitli medya bilhassa sosyal medya mecralarının gençler üzerinde potansiyel tahrip edici etkilerini önlem yönünden çaba sarf etmeleri gereğini hatırlatmak isterim.

Sonuç

Tüm dünyada bireysel ve toplumsal hayatı altüst eden kovid-19 salgınına karşı girilen kapsamlı mücadelede dini inanç ve pratiklerin de önemli rolünün olduğu anlaşılmıştır. Bu süreçte ilahiyat fakültesi ve din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliği mezunu öğretmenlere uzmanlık alanları çerçevesinde en çok etkilenen toplum kesimlerinden olan gençlerin karşılaştıkları bu kriz ortamıyla baş etmede büyük görevler düşmektedir. Buna göre öğretmenlerimizin salgın hastalıklar yada doğal afetler gibi birey ve toplum sağlığı üzerindeki tahribatı giderme noktasında bunlarla ilgili teolojik, sosyolojik, psikolojik ve felsefi müktesebata sahip olmalarının bir zorunlu-

⁴² Bryan S. Turner, "Introduction: the price of piety A special issue of Contemporary Islam on Piety, Politics and Islam", Cont Islam 2 (2008), 5.

luk olduğu anlaşılmıştır. Bu bakımdan geleneksel teolojik yaklaşımların yeni bakış açılarıyla tekrar ele alınmaları ve gözden geçirilmeleri bir zaruret halini almıştır. Öğrencilerimiz yaşananları sorgulamaya ve anlamlandırmaya çalışmakta, salgının sebepleri ve sonuçları üzerinde düşünmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin aile çevrelerinin sosyo ekonomik ve kültürel yapılarının ahlaki ve dini durumlarının dikkate alınmasıyla verilecek bir eğitim sayesinde bu sürecin en az hasarla atlatılabilmesi mümkün olabilecektir. Tüm bu yaşananların Allah'ın insanlara işledikleri günahlara karşı bir ceza olarak gösterilmesi durumunda bu gelişmelerin özellikle gençler arasında Allah'ın adaletiyle nasıl bağdaşabileceği bir başka cevabı aranan soru olacaktır. Bu yüzden de gençlerin bu tür konulardaki sorularını makul bir biçimde cevaplandırabilmek ve bir farkındalık oluşturmak yani covid-19 hakkında detaylı bilgiye sahip olmayı da beraberinde getirecektir. Şüphesiz doğru bilgilendirme, yanlış bilgilerin oluşturabileceği korku ve paniğe karşı önlem olabilecektir. Öte yandan kısıtlamaların meydana getirdiği olumsuzluklar karşısında -örneğin sabretme gibi- dini değerlerin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Fiziki mesafe, hijyen ve maske kullanma gibi formülasyonla pandemiye önlemeye yönelik kurallara uymanın hem birey hem de kul hakkı olduğu unutulmamalıdır. Yani dinin sadece inanç ve ibadetten ibaret olmadığı, birbiriyle etkileşim halinde olan ve aynı zamanda da dinin merkezini oluşturan dini dünya görüşü ve dini ethosun bir yaşam biçimi olarak dinamik karakteri ortaya konmalı ve bu temel unsurların sağladığı anlam dünyası ahlakilik çerçevesinde vurgulanmalıdır. Sosyal medyayı oldukça aktif olarak kullanan gençliğin infodemi denilen yanlış bilgilendirmeler karşısında yaşananlar hakkında bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmalı ve bu tür post-truth kabilinden yönlendirilmelere itibar etmemeleri çerçevesinde dini-moral sermayeleri güçlendirilmelidir. Anlam sağlayan en önemli kurum olan din, olağanüstü durumlarda başvuru ve daha sonra gerileyen bir olgu biçiminde görülmemelidir. Bu bakımdan dinimizi fonksiyonel hale getirebilmemiz için her şeyden

evvel kendimizi geliştirmemiz ve bu şekilde çağın gerisinde kalmamızın önemi sürekli olarak vurgulanmak durumundadır.

Geride bıraktığımız 2020 yılını Oxfam denilen sivil toplum kuruluşunun *eşitsizlik virüsü* olarak isimlendirmesi son derece anlamlıdır. İşbirliği ve dayanışmanın öneminin sıkça vurgulandığı pandemi günlerinde yardımlaşmanın öğrenciler arasında yaygınlaştırılması ve bu değerlerin içselleştirilmesi öğretmenlerimize düşen önemli görevler arasında sayılmalıdır.

Kaynakça

- Akhter, Shahid. "The role of religious institutions to combat the outbreak of COVID-19 pandemic". Erişim 12 Ağustos 2021. <http://southasiajournal.net/the-role-of-religious-institutions-to-combat-the-outbreak-of-covid-19-pandemic/>
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas. *Modernite, Çoğulculuk Ve Anlam Krizi Modern İnsanın Yönelimi*. Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's- Sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Çapcıoğlu, İhsan - Kaya, Emine. *Pandemi döneminde Türkiye’de dini hayat Din görevlileri örneğinde din hizmetlerine genel bir bakış*. ed. R. Emekçi. Ankara: Diyanet-Sen | Türkiye Diyanet ve Vakıf Görevlileri Sendikası, 2021. <https://www.diyansen.org.tr/kitaplar/pandemidinihayat.pdf>
- Çelik, Celaledin. "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Bilimname XIII/2* (2007), 37-66. https://www.researchgate.net/profile/Celaledin-Celik/publication/325127245_Teodisenin_Sosyolojisi/links/5af999cb4585157136f40c71/Teodisenin-Sosyolojisi.pdf
- Demir, Ömer. *Din Ekonomisi İnanç, Zenginlik Ve Mutluluk*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "2020 Yılı Hutbeleri". Erişim 12

Ağustos 2021.

<https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/2020%20Y%C4%B1%C4%B1%20Hutbeleri.pdf>

Din İşleri Yüksek Kurulu. *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Fukuda, Yu. "Theodicy of Suffering and Disaster Commemoration: Collective and Individual Religious Responses to the Tsunami in Aceh". *J-Stage* 24 (2018), 65-80.

https://doi.org/10.20594/religionandsociety.24.0_65

Geertz, Clifford. "Religion as a Cultural System". *Antropological Approaches to The Study of Religion*. ed. Michael Banton. 1-44. London: Routledge, 1966.

Hopley, Russell. "Plague, Demographic Upheaval And Civilizational Decline: Ibn Khaldun And Mohammad El- Shqury On The Black Death İn Nort Africa And İslamic Spain". *Landscapes* 17 (2016), 171-184.

<https://doi.org/10.1080/14662035.2016.1251035>

İlhamiyyat. "Kötülük Problemi Bağlamında Korona Pandemisi ve İslam". Erişim 10 Ağustos 2021.

<http://www.ilhamiyyat.com/kotuluk-problemi-baglaminda-korona-pandemisi-ve-islam/>

İDE, İslâm Düşünce Enstitüsü. "Prof. Dr. Mehmet Görmez: Coronavirüs Özelinde Musibetleri Okuma Usûlü". *Youtube*. 20 Mart 2020.

<https://www.youtube.com/watch?v=3a6GWYCs3Yk>

Koenig, Harold G. "Maintaining health and well-being by putting faith into action during the COVID-19 pandemic". *Journal of religion and health* 59 (2020), 2205-2214.

<https://doi.org/10.1007/s10943-020-01035-2>

Koenig, Harold G. "Din ve Tıp II: Din, Ruh Sağlığı ve Sağlık Davranışları". *Antakiyat* 3/1 (2020), 118-132.

<https://dergipark.org.tr/en/pub/antakiyat/issue/55057/686286>

Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali. çev. Prof. Dr. Süleyman Ateş. Ankara:

- Kılıç Kitabevi, 1975.
- Medyascope*. “Eski Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu yazdı: “İnsanları Allah’la tehdit etmekten vazgeçmeliyiz” (09 Nisan 2020), 1. <https://medyascope.tv/2020/04/09/eski-diyamet-isleri-baskani-prof-ali-bardakoğlu-yazdi-insanlari-allahla-tehdit-etmekten-vazgecmeliyiz/>
- Oxfam. *Eşitsizlik Virüsü*. UK: Oxfam GB, 2021.
<https://www.kedv.org.tr/public/uploads/files/raporlar/2021/Oxfam%202021%20Es%CC%A7itsizlik%20Virusu%CC%88su%CC%88%20Raporu.pdf>
- Özgün Kocaeli. “Pandemiye Rağmen Darıca’da İtikafa Giren Furkan Vakfı Üyelerine Gözaltı” Erişim 06 Mayıs 2021.
<https://www.ozgunkocaeli.com.tr/haber/7054516/pandemiye-ragmen-daricada-itikafa-giren-furkan-vakfi-uyelerine-gozalti>
- Roberts, K. A. *Religion in Sociological Perspective*. California: Wadwerth Publishing Company, 1990.
- Sardar, Ziauddin. “Welcome to Postnormal Times”. *The Postnormal Times Reader*. Ed. Ziauddin Sardar. 47-70. UK: International Institute of Islamic Thought and Centre of Postnormal Policy & Futures Studies, 2017.
- Sardar, Ziauddin vd. *Muslim societies in postnormal times: foresights for trends, emerging issues and scenarios*. UK: International Institute of Islamic Thought, and Centre of Postnormal Policy & Futures Studies, 2019.
- Shlykov, Pavel. “The Secularization and Desecularization Nexus in The Turkish Context: What is Behind”. *Politics and Religion Journal* 13/2 (2019), 199-235.
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=815047>
- Stolz, Jörg. “Secularization theories in the twenty-first century: Ideas, evidence, and problems”. *Social Compass* 67/2 (Mayıs 2020), 282-308.
<https://doi.org/10.1177/0037768620917320>
- Turner, Bryan S. “Introduction: the price of piety A special issue of

Contemporary Islam on Piety, Politics and Islam”. *Cont İslam* 2 (2008), 1-6.

<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11562-007-0034-7.pdf>

Türkyılmaz, Hilmi. “The Perspective of The Turkish Society on The Closing of Mosques and Masjids in The Pandemic Period”. *II.International Conference on COVID-19 Studies* ed. Dr. Pratibha Gulnaz Gafurova. Paris, France: Online Presentation, 404-408. <https://www.kongreuzmani.com/2-international-conference-on-covid-19-studies.html>

Varlık, Nükhet. “Tâun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ağustos 2021.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/taun>

Vitali Turenko - Viktoria Zaporozhets. “State-Religious Relations during a Coronavirus Pandemic: Collisions of Religious Security”. *Ukrainian Policymaker* 7 (2020), 76-82.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=917214>

The Relationship Between COVID-19 and Religion Through The Eyes of Theologian Teachers

Summary

The new type of virus called COVID-19, which emerged at the end of 2019 in Wuhan, China, continues to be the main topic of the world agenda in a time period of almost two years. After proclamation as a pandemic on 11 mart 2020, countless studies, articles, official reports, various explanations and debates rapidly have appeared all over the world examining different aspects of this coronavirus. From that time until today, academics, politicians, intellectuals and righteous virtuous circles have conducted numerous studies on COVID-19 according to their scientific fields. All over the world, government authorities, health organizations, scientific councils and medical bodies immediately started to fight against COVID-19 to prevent and stop the spread of this devastating infectious virus. In fact, COVID-19 was considered a health problem and scientists, in the wake of positivist ideology, believed that they would solve it in a short time, but developments were the opposite of their optimistic views. Because COVID-19 had an impact not only on health but also on religious, family and educational aspects of society. As we know, the sociology of religion and related literature asserts that religion plays a central role in most people's beliefs. Therefore, religion helps to cope with COVID-19.

Just at this point, I want to think about the theologian teachers what can they do to struggle with the pandemic crises. I have decided to study what can do teachers graduated from the Faculty of Theology for their students. A semi-structured qualitative data-based research was conducted in March 2020 in order to measure the knowledge of our faculty of theology graduate teachers about coronavirus and to raise awareness among students. In this article, the relationship between religion and various aspects of covid-19 was examined from the point of view of our theologian teachers, based on the data of the aforementioned research and also by re-

viewing the relevant literature. An attempt was made to understand the course of religious thought in the context of the effects and consequences of COVID-19 on religious life. As a result, it has been seen that our teachers have a lack of knowledge about disasters such as pandemics and it is necessary to add new subjects within the framework of the curriculum. In addition, in order to prevent students from being affected by the negative consequences of such disasters, it has become necessary to deal with the pandemic theodicy on a philosophical, sociological and theological basis.

In the struggle against covid-19, the religious worldview and religious ethos, which are characteristics of religion, constitute its core and at the same time become your reference and knowledge system. The religious worldview refers to the intellectual process or cognitive dimension based on general concepts. On the other hand, religious ethos (moods and motivations) refers to life attitudes, i.e. a way of life. Thus, worldview and ethos, as dynamic constituents of religion, become valuable resources. These intense values and feelings will help combat the pandemic. Theological educators, therefore, have a great responsibility to explain worldview and religious ethos, which are interactive relationships with each other, and which will help combat the anxiety and fear caused by the pandemic in their students.

Some critical observers, such as Ziauddin Sardar, have been characterized as post-normal just before the coronavirus outbreak. According to Sardar, this period is characterized by uncertainty, rapid change, upheaval and chaotic behavior. The relationship between the state and religion during the COVID-19 pandemic is examined through the secularization thesis. The policy of states during the COVID-19 in relation to religious organization and religious life was developed through the secularization and religion thesis. At this point, the classical and neoclassical secularization thesis and the following period, called conscious, predicted that religion would disappear at the level of society and individual consciousness. But

especially since the beginning of the 21st century, new views on the secularization thesis have deepened the understanding of the secularization perspective. Perhaps we can say that there is a dialectical relationship between the secularization thesis and the desecularization thesis. This view is common among theological educators in Turkey. It is said that because they have acquired the scientific method and knowledge in the faculty.

The coronavirus pandemic could contribute to the emergence of a new form of religiosity. This new form of religiosity is conscious, responsive and sensitive to issues of health, global warming, climate change and environmental problems while being compatible with science. This new form will gain and internalize with the help of religious-moral capital. This type of capital, along with the combination of mind-body health, will help in the fight against coronavirus.

Keywords: Pandemic theodicy, COVID-19 and Religion, virus of inequality, infodemic, religious-moral capital.